

Openbare ruimte in de dynamiek van een overgangsfase

JOS GADET*

De enorme belangstelling waarin de openbare ruimte zich sinds enkele jaren mag verheugen, lijkt ingegeven door allure-denken en wordt geleid door de wensen en behoeften van de stedelijke bovenlaag en het stadsbestuur. Daarom storten ontwerpers zich en masse op allerlei stedelijke plannen van allure. Men ontwerpt het ene mooie plan na het andere, en vraagt zich (hopelijk) af waarom er vaak geen mens te vinden is in hun zo prachtige ruimte.

Jonge starters zoeken veilige haven. Foto: auteur

Binnen de gemeente Amsterdam wordt over de openbare ruimte slechts gedacht in termen van wet- en vormgeving, en niet in termen van sociale activiteiten (of de motieven daartoe) die er zouden moeten plaatsvinden. Dat denken over de openbare ruimte is in eerste aanleg tweedimensionaal (ontwikkelings- en bestemmingsplan) en als de ontwerper in beeld komt driedimensionaal. Daar houdt het meestal op. Aandacht voor de sociale dimensie is er praktisch niet, behalve als het gaat om beheeraspecten als sociale veiligheid en vandalisme. Nu is dat niet geheel te wijten aan de megalomanie van sommige stadsbestuurders en de arrogantie die de vormgever als kunstenaar eigen is. Er is immers weinig gericht en direct bruikbaar onderzoek gedaan naar de relatie tussen de openbare ruimte en het sociale aspect, terwijl er toch genoeg academische gedachtengangen over het thema en verwante begrippen als openbaarheid en de publieke sfeer worden herontdekt en bekritiseerd.

STADSDYNAMIEK

De invalshoek waarmee hier de relatie tussen stedeling en publieke plekken bekeken wordt, wortelt in de sociologische traditie van Bahrtdt. Hij verstaat onder openbaarheid de sfeer waar met behulp van representatief gedrag, vluchtige en alledaagse contacten worden gelegd van niet alleen economische, maar ook van sociale

en culturele aard. Die alledaagse betrokkenheid is een essentiële determinant in het functioneren van de openbare ruimte. Waar openbaarheid heerst, zegt Bahrtdt, verliezen de maatschappelijke tradities hun remmende werking en wint een samenleving exponentieel aan dynamiek.

Deze gedachtengang wordt in toenemende mate als gedateerd beschouwd. Lofland vat de discussie samen met een kritische annotatie: "Many social scientists would answer that the public realm has no social import. They would argue that the quality of our lives is deeply affected by the macro-forces of political and economic systems and by the micro-forces of family, neighborhood and work interaction (...), but that what happens on the street, in bars and pubs, in plazas and cafés, in laundromats and busses, while interesting and entertaining to read about, is largely irrelevant." Maar volgens haar is er wél een sociale rol voor de openbare ruimte weggelegd, namelijk de rol van de openbare ruimte in intellectuele ontwikkeling, in mentale en emotionele ontwikkeling, bij de vorming van burgerzin en tolerantie en bij de mogelijkheden tot de ontwikkeling van politieke actie.

ONDERZOEK

Een onderzoek door middel van dagboekanalyse en interviews naar de rol van de openbare ruimte voor jonge alleenwonende Amsterdammers, zal uiteindelijk moeten leiden tot de formulering van bouwmaterialen voor een sociale stedebouw en een sociale inrichting van de openbare ruimte. Voor het zover is, kan op dit moment slechts een licht geworpen worden op de openbare plekken die men bezoekt en de primaire redenen daartoe. Als voorbeeld wordt in dit artikel het sociale belang van cafés en restaurants besproken, omdat die voor de alleenwonenden de belangrijkste zijn.

De keuze voor alleenwonenden volgt uit het feit dat zij beduidend meer tijd in de openbare ruimte doorbrengen dan andere typen huishoudens, en dat jonge alleenwonenden een stedelijke bevolkingscategorie bij uitstek vormen, die behalve een grote, ook nog eens de sterkst groeiende categorie is. Dit laatste maakt het onderzoek beleidsmatig relevant.

Volgens recente onderzoeken worden de mate en het belang van verblijf in de openbare ruimte bepaald door arbeidsmarktpositie, leeftijd en gezinssituatie. Ook binnen de groep jonge alleenwonenden kunnen de eerste twee condities het verblijf in de openbare ruimte beïnvloeden.

Grand cafés worden door oudere starters gebruikt als afspraakcafés. Foto: Birgitt Truijens

In dit artikel wordt binnen de groep alleenwonenden dan ook onderscheid gemaakt tussen de jonge starters (18 tot 27 jaar en studierend), werkers (27 tot 35 jaar) en oudere starters (27 tot 35 jaar). Jonge werkers (18 tot 27 jaar) blijken zowel in de dagboek- als interviewpopulatie in aantal verwaarloosbaar. Blijkbaar komt deze combinatie weinig voor. Of men studeert, of men heeft een baan en woont samen.

VERSTRENGELING

Uit de dagboekanalyse blijkt dat het verblijf in de openbaarheid vooral in de openbare binnenruimte plaatsvindt (voor alle typen meer dan 75 procent). Verder blijkt de tijd in de openbaarheid voor het overgrote gedeelte (meer dan 90 procent) tijd in gezelschap van anderen te zijn.

Analyse van de interviews wijst erop dat er duidelijk sprake is van ruimtelijke concentratie bij jonge starters in hun uithuizigheid. De verstrengeling van de studie (waarbij 'studie' meer is dan een functioneel verblijf in een faculteitsgebouw; het is het geheel van samen met studiegenoten een college of werkgroep voorbereiden, het college of werkgroep zelf, stoom afblazen in een koffieshop, na het tentamen een biertje drinken en 'nog iets leuks gaan doen') en het zien van vrienden (meestal studiegenoten) als redenen voor uithuizigheid, vertaalt zich in een ruimtelijke concentratie van openbare gelegenheden die men via de studie kent en waar altijd en veel soortgenoten aanwezig zijn.

De geconcentreerde plekken in Amsterdam waar de jonge starters zich buitenshuis bevinden, zijn uiteraard de gebouwen van de hogeroonderwijsinstellingen, waaronder bibliotheken. Waar het de openbare gelegenheden betreft, houden jonge starters zich in de middag- en avonduren op in en rond de Hand- en Voetboogsteeg met uitlopers naar de Oudemanhuispoort en het voormalige Binnengasthuis-terrein. Het gaat eigenlijk alleen om cafés en eetcafés in en rond deze twee stegen.

De aanwezigheid hier met anderen genereert 'experimentele' en verkennende activiteiten elders, in de nog onbekende openbare ruimte. Het lijkt erop dat die concentratie zowel in ruimtelijke als sociale zin een bekende en veilige haven is, die nodig is voor een groep die recent een nieuw leven is begonnen, waarin minder gemakkelijk is terug te vallen op ouders, schoolvrienden en de bekendheid van de plek waar men is opgegroeid. Buiten deze ruimtelijke en sociale kaders treedt men nog niet zo gemakkelijk en snel.

ONTVLECHTING

Het gedrag van werkers in de openbare ruimte wordt ingegeven door een aantal duidelijk te onderscheiden motieven: met collega's na het werk, het zien van (studie)vrienden en langer verblijf in de stad. Het is daardoor ook sterker persoonsgebonden dan voor de jonge starters, meer gepland en minder spontaan, en financieel gemakkelijker. Sociale contacten blijven een belangrijke achtergrondvariabele.

De relatieve ontvlechting van de redenen voor uithuizigheid leidt tot een relatieve deconcentratie van openbare plekken. Vergeleken met de jonge starter, 'die het nog allemaal moet ontdekken', spreidt de werker een zelfverzekerdheid ten toon, die ook ruimtelijk herkenbaar is. Vergeleken met de jonge starters gaat het bij de werkers om geheel andere cafés (men noemt meerdere gelegenheden gespreid over de binnenstad en Zuid) en komen de 'echte' restaurants in beeld. Toch zijn er drie duidelijke segmenten in de stad te vinden waar de werkers buitenshuis eten en drinken: het gebied rond de Utrechtsestraat, de Jordaan en de Amstelveense weg.

SELECTIE

De oudere starter heeft zijn draai in de stad gevonden en heeft naast een sociale selectie ook een vrij definitieve selectie gemaakt uit het openbare aanbod van Amsterdam. Er is hier dan

ook sprake van een vergaande deconcentratie. De restaurants zijn nagenoeg verdwenen, evenals de studentikoze eetcafés. Als men al uit eten gaat, dan bezoekt men de goedkope, meestal buitenlandse restaurants. Bekende cafés als De Balie en De Jaren worden veel bezocht door deze groep, maar het zijn afspraakcafés, van waaruit men verder iets gaat ondernemen. Voor de oudere starter is er sprake van een hele rits cafés door de hele binnenstad, Oud-West, de Pijp, Oost, Zeeburg (het Badhuis) en Westerpark (Tramlijn Begeerte), die de revue passeert. De meeste oudere starters spreken zelfs van een stamkroeg, een term die bij de andere typen geen enkele keer is gevallen. Essentieel is dat de geschetste deconcentratie van openbare gelegenheden kenmerkend is voor het alleenwonen als dynamische overgangsfase tussen het verlaten van het ouderlijk huis en het vormen van een duurzaam huishouden met anderen. Uit het onderzoek is duidelijk geworden dat de openbare ruimte weliswaar geen noodzakelijke voorwaarde is voor het hebben van sociale contacten, de oriëntatie op de openbaarheid is voor sommige typen duidelijk verschillend.

Tijd in de openbare ruimte is voor het overgrote gedeelte tijd in openbare gelegenheden. Misschien is 'tijd buiten' wel 'tijd doden' en tijd doden doet de stedeling niet, daar heeft hij geen tijd voor (over?). Uit de vergelijking met andere typen huishoudens bleek dat tijd buiten eigenlijk niet-stedelijk is. Tijd binnen is tijd met anderen: de openbare ruimte is voornamelijk als binnenruimte van sociaal belang. Het adagium van stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten dat de openbare buitenruimte de plek is waar men ziet en gezien wil worden, kan gevoeglijk naar het rijk der fabelen worden verwezen.

* Jos Gadet is beleidsmedewerker Recreatie bij de dienst Stedelijk Beheer in Amsterdam.